

Azerbaijani Journal of Economics and Social Studies

Azərbaycanın İqtisadi və Sosial Araşdırmalar Jurnalı

www.azjess.com

Volume 4, Number 2/İl 4, Say 2, 2017

MALİYYƏ ƏMSALLARININ TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİNİN MÜASİR İSTİQAMƏTLƏRİ

Elay Zeynalli

Xülasə

Məqalədə maliyyə hesabatlarının təhlili prosesində istifadə olunan maliyyə əmsalları metodunun mahiyyəti, xüsusiyyətləri və müasir təsnifləşdirilməsi haqqında məlumat verilmişdir. Ayrı-ayrı təsnifləşdirmə istiqamətlərinə nəzər salınaraq, istiqamətlər üzrə qrup və alt qruplar müəyyənləşdirilmiş, maliyyə əmsallarının qruplara aidliyyətliyi qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: əmsalların xüsusiyyəti, funksional təsnifat, ənənəvi təsnifat, əhəmiyyətlik təsnifatı, istifadəçilər və qərar vermə baxımından təsnifat

Giriş

İqtisadi subyektin kənar mənbələrdən maliyyə resursları cəlb etməsi onun aktivlərinin, xüsusi kapitalının həcmindən və mənfəətliliyindən asılı olsa da, artıq bu göstəricilər beynəlxalq və yerli kapital bazarı iştirakçılarının iqtisadi subyektə yatırım etməsi qərarını verməsi üçün kafi deyildir. Potensial investor yatırımın həcmindən və formasından asılı olmayaraq iqtisadi subyektin biznes fəaliyyəti haqqında keyfiyyətli, şəffaf və müqayisə oluna bilən məlumatlara ehtiyac duymaqladır. Potensial investorun bu ehtiyacını isə iqtisadi subyektin maliyyə hesabatlarında qeyd olunan informasiyalar ödəyir. Məhz bu zərurət maliyyə hesabatına ayrılıqda yanaşma və təhlil tələb edir.

09.02.1895-ci ildən etibarən Nyu York ştatı Banklar Assosiasiyası qərarı ilə həyata keçirilməkdə olan maliyyə hesabatlarının təhlil prosesində müxtəlif metodlardan istifadə edilməkdədir. Bu metodlara üfüqi təhlil, şaquli təhlil, trend təhlili, əmsal və ya nisbi göstəricilər təhlili, məkan təhlili və amil təhlili aiddir.

Maliyyə əmsalları iqtisadi subyektin maliyyə hesabatlarında qeyd olunan informasiyalar əsasında hesablanan və subyektin maliyyə vəziyyətini xarakterizə etməyə yönəlmiş təhlil metodudur. Buraya subyektin ödəniş qabiliyyətini və likvidliyini, vəsaitlərin dövretməsinə, maliyyə strukturunu və uzunmüddətli borc öhdəliklərini, biznes fəaliyyətinin mənfəətliliyini, qiymətli kağızlar bazarındakı fəallığını müəyyən etməyə və qiymətləndirməyə yönəlmiş çoxsaylı əmsallar aiddir.

Maliyyə əmsallarının təsnifləşdirilməsi xüsusiyyətləri

Maliyyə əmsalları adı altında qırıxdan çox nisbi göstərici əhatə olunur ki, bu göstəricilər də müxtəlif vaxtlarda maliyyə təhlil elminin inkişafında böyük rol oynamış Ulyam Rozendeyl, Tomas Vudlak, Lorenz Cemberlen və başqa mütəxəssislər tərəfindən elmə gətirilmişdir.

Təsnifat ərəbcə “təsnif” sözündən götürülmüş dilimizə tərcüməsi “cəmi” deməkdir. İnsan həyatının müxtəlif sahələrində istifadə olunan ,bu söz, öz mahiyyətini iqtisadi terminologiyada da göstərməkdədir. Təsnifat hər hansı eynicinsli şeylərin və ya anlayışların müəyyən ümumi əlamətlərə görə siniflərə, qruplara, bölmələrə ayrılması sistemidir.

Fikrimcə, maliyyə əmsallarının təsnifatı dedikdə nisbi göstəricilərin müəyyən keyfiyyət əlamətinə, iqtisadi subyektin maliyyə fəaliyyətini hansı istiqamətdən təhlil etməsinə görə qrup və alt qruplara ayrılması başa düşülməlidir.

Maliyyə əmsallarının təsnifləşdirilməsinin xarakterik xüsusiyyəti olanların nəticələrinin hansı göstərici ilə ifadə olunmasından (“gün”, “faiz” və ya “dəfə”) asılı olmayaraq aparılmasıdır.

Təsnifləşdirilmənin digər bir xüsusiyyəti isə ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin də təsnifat amili olaraq nəzərə alınmasıdır. Belə ki, bəzi əmsalların qiyməti iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr üçün daha yüksək, iqtisadi inkişafda olan və ya zəif iqtisadi inkişaf etmiş ölkələr üçün isə daha aşağı qiymətə malikdir.

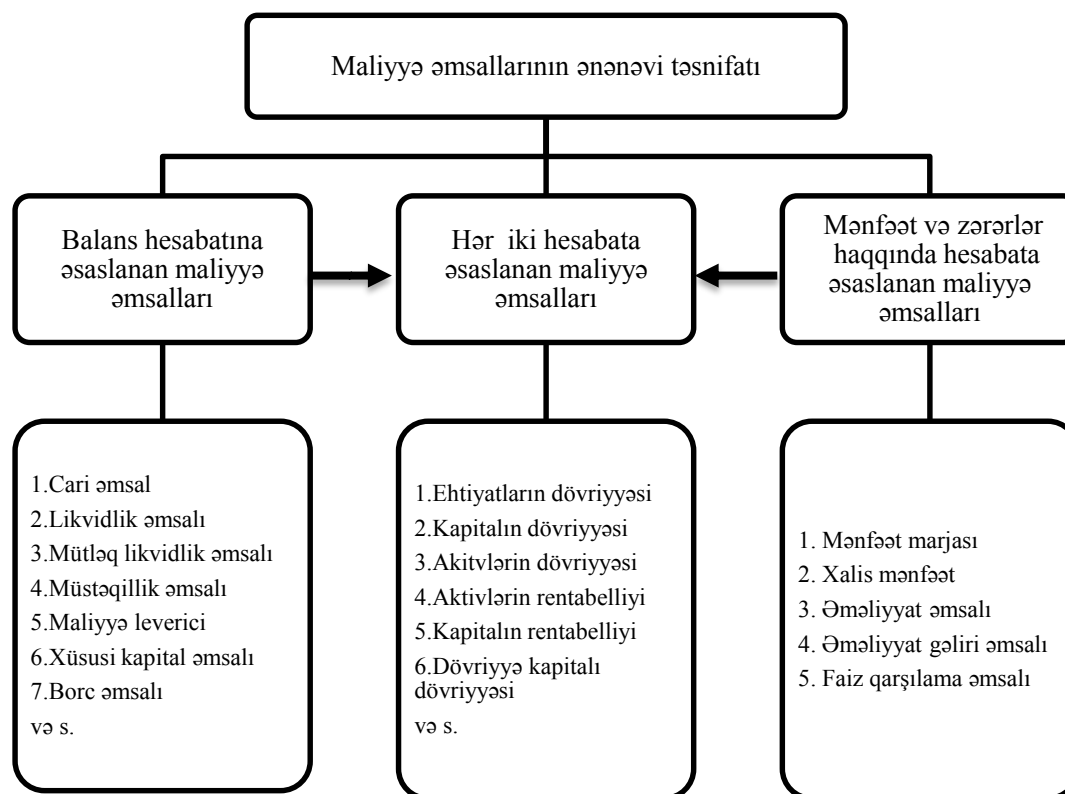
Hazırda maliyyə əmsallarının təsnifləşdirilməsinə dörd istiqamətdə yanaşılmaqdadır ki, bu istiqamətlərin özündə də alt təsnifləşdirmə aparılmaqdadır.

Əmsalların təsnifləşdirilməsinin dörd istiqaməti aşağıdakı kimidir:

- ənənəvi təsnifləşdirilmə istiqaməti;
- funksional təsnifləşdirilmə istiqaməti;
- əhəmiyyətliyə görə aparılan təsnifləşdirmə istiqaməti;
- istifadəçilər və qərar vermə baxımından aparılan təsnifləşdirmə istiqaməti.

Ənənəvi təsnifləşdirilmə istiqaməti

Maliyyə əmsallarının təsnifatının birinci istiqaməti əksər qərb ədəbiyyatlarında ənənəvi təsnifat adlanan istiqamətdir. Ənənəvi təsnifat mahiyyət etibarını ilə maliyyə əmsallarının hansı maliyyə hesabatı və ya hesabatları əsasında tərtib olunmasına əsaslanaraq qruplaşdırılmasıdır ki, bu qruplaşdırma da maliyyə əmsallarının maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat olan balans hesabatına, maliyyə nəticələri haqqında hesabat olan mənfəət və zərərlər haqqında hesabat və ya hər iki hesabat əsaslanmasına görə təyin edilir [1, səh 235].

Sxem 1. Maliyyə əmsallarının ənənəvi təsnifatı

Yuxarıda verilən sxemdən də göründüyü kimi likvidlik əmsalları qrupu və maliyyə strukturu və ödəniş qabiliyyəti əmsalları qrupunda qeyd olunan əmsalların əksəriyyəti iqtisadi subyektin maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat olan balans hesabatına əsaslanır. Daha dəqiq desək likvidlik əmsalları qısamüddətli aktivlər, ehtiyatlar, qiymətli kağızlar və qısamüddətli öhdəliklər kimi balans maddələri əsasında hesablandığı üçün adıçəkilən əmsallar balans hesabatı əsasında tərtib olunan maliyyə əmsalları kimi qəbul edilməkdədir. Bu hal maliyyə strukturu və ödəniş qabiliyyəti əmsalları üçün də keçərlidir. Belə ki, maliyyə strukturu və ödəniş qabiliyyəti əmsalları xüsusi kapital, öhdəlik, aktiv kimi balans maddələrinin nisbəti şəklində hesablanır.

Mənfəət və zərərlər haqqında hesabat əsaslanan maliyyə əmsalları dedikdə əsasən müəyyən mənfəətlilik əmsalları başa düşülür. Mənfəət, xalis mənfəət, satışdan daxil olan gəlir və s. bu kimi mənfəət və zərərlər haqqında hesabatı maddələrinə əsaslanır.

Ənənəvi təsnifatın üçüncü qrup əmsallarına misal olaraq dövriyyə və mənfəətlilik əmsallarının müəyyən hissəsi göstərilə bilər. Mənfəətlilik əmsalları qrupuna aid olan aktivlərin gəlirlilik əmsalı (Return on assets –ROA) xalis mənfəətin cəmi aktivə nisbəti kimi hesablanır. Xalis mənfəət subyektin mənfəət və zərərlər haqqında hesabatında əks olunduğu halda, cəmi aktiv isə subyektin balans hesabatında əks olunur.

Funksional təsnifləşdirilmə istiqaməti

Latın dilindən tərcümədə “functio” dilimizə “icra etmək” kimi tərcümə edilməkdədir. Adından da göründüyü kimi funksional təsnifat maliyyə əmsallarının tətbiq olunduğu məqsədə və sferasına görə qruplara ayrılması başa düşülməlidir. Funksional

təsnifata uyğun olaraq maliyyə əmsalları tətbiq məqsədinə görə beş qrupa ayrılır. Sxem 2-də maliyyə əmsallarının funksional təsnifatı sxemi verilmişdir.

Sxemdən də aydın görüldüyü kimi maliyyə əmsalları funksional baxımdan 5 yerə - likvidlik, dövriyyə, maliyyə strukturu və ödəniş qabiliyyəti, mənfəətlilik və qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət əmsallarına ayrılır.

Likvidlik əmsalları iqtisadi subyektin qısamüddətli öhdəliklərinin icrası məqsədi ilə hesablanan əmsal qrupudur. Göstəricinin yüksək olması subyektin likvidlik problemi ilə üzləşməməsi, yəni ehtiyac duyduğu andaca nağd pul vəsaiti əldə etməsi və öhdəliklərini tam şəkildə icra etməsi kimi qəbul edilir. Likvidlik əmsallarının “etalon” qiymətlərdən yüksək olması, bir çox mütəxəssislər tərəfindən müsbət qarşılınır. Bu zaman uzunmüddətli aktivlərin istifadədə olmadığı faktı ortalığa çıxır.

Dövriyyə əmsalları subyektin sahibi olduğu və biznes fəaliyyətində istifadə etdiyi aktivlərinin hansı dərəcədə səmərəli istifadə edildiyini və səmərəli fəaliyyət üçün ehtiyac duyulan aktivləri göstərir. Bu göstəricinin yüksək olması subyekt üçün müsbət hal olsa da, tək başına yetərli deyildir. Məhz buna görə də subyektin dövriyyə əmsalları mənfəətlilik əmsalları ilə qarşılıqlı əlaqədə şərh vacibdir.

Maliyyə strukturu və ödəniş qabiliyyəti əmsalları qrupu aktivlərin hansı hissəsinin xüsusi kapital, hansı hissəsinin isə cəlb olunmuş və ya borc götürülmüş vəsait hesabına maliyyələşdiyini göstərməklə, mümkün risk şəraitində mənfəətliliyin azalması halında uzunmüddətli öhdəliklərinin icra qabiliyyətini, yəni maliyyə dayanıqlığını təhlil edir. Xüsusi kapital göstəricisinin yüksəkliyi borcverənlər üçün risk amilinin azaldılması üçün əsaslı göstərici hesab edilir.

Mənfəətlilik əmsalları subyektin maliyyə və investisiya fəaliyyətinin hansı dərəcədə faydalı və etibarlı olduğu qərarını verməyə kömək edir. Bu əmsal qrupu satış və investisiya gəlirləri əsasında qiymətləndirildiyini nəzərə alsaq, eyni zamanda strateji qərarlarının qəbulu üçün də mühüm əhəmiyyət daşıdığını aydın müşahidə edə bilərik.

Qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət əmsalları digər əmsal qruplarından fərqli olaraq həm maliyyə hesabatlarına, həm də qiymətli kağızları bazarının informasiyasına əsaslanmaqla şərh tələb edir. Bu əmsal qrupu şirkətin investisiya fəaliyyəti üçün mühüm önəm kəsb edərək, səhmin gəlirliliyi, səhmin bazar dəyəri, dividend ödəmə gücünü müəyyən etməyə kömək edir.

Maliyyə əmsallarının yuxarıdakı bölgüsü ilə yanaşı N.Blatovun təsnifatı da mövcuddur. Bu təsnifata görə əmsallar bölgü və koordinasiya əmsallarına bölünür. Bölgü əmsalları - o halda tətbiq edilir ki, onda maliyyə vəziyyətinin bu və ya digər mütləq göstəricisi onun daxil olduğu yekun mütləq göstəricilər qrupu təşkil edir. Koordinasiya əmsalları müxtəlif iqtisadi faydası yaxud onların xətti tərtibi olan, maliyyə vəziyyətinin mütləq göstəricilərinə yanaşma üçün istifadə olunur.

Əhəmiyyətliyə görə aparılan təsnifləşdirmə istiqaməti;

Maliyyə əmsallarının təsnifatının üçüncü istiqaməti olan əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə maliyyə əmsallarının müəyyənləşdirilməsi məsələsində əksər tədqiqatçılar öz fərdi mülahizələrini irəli sürmüşlər. Məlum olduğu kimi, əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə əmsalların təsnifatı iki qrup üzrə - birinci və ikinci dərəcəli maliyyə əmsalları üzrə qiymətləndirilir.

Birinci dərəcəli maliyyə əmsalların sayı Aleksandr Vala görə on olduğu halda, R.Folka görə on dördür. D.Miller 1966-cı ildə nəşr etdirdiyi "Maliyyə hesabatlarının mənalı interpretasiyası" adlı kitabında on beş birinci dərəcəli maliyyə əmsalının olduğunu vurğulayır. Eyni ildə E.Brigham isə öz əsərində on səkkiz əsas olan maliyyə əmsalının siyahısını verir. Daha sonralar R.Sanzo isə kiçik müəssisələr üçün doqquz adda birinci dərəcəli maliyyə əmsalının şərhini vermişdir [2, səh 102].

Doktor M.Prasad və doktor K.Sinha ikinci dərəcəli maliyyə əmsallarını birinci dərəcəli maliyyə əmsalları nəticəsinin oxşar müəssisələrin eyni əmsal nəticəsinə bərabər olmamasını müəssisənin səmərəli idarə edilməsinə imkan verməyən faktorlarla əlaqələndirərək, ikinci dərəcəli maliyyə əmsallarını faktorların təsiri aradan qaldırılması üçün vasitə kimi qiymətləndirmişlər. Onların fikrincə, ikinci dərəcəli maliyyə əmsalları aşağıdakı şəkildə təsnif olunmalıdır[3, səh 190]:

- Dəstək (istinad) əmsalları - mənfəət qazanma strukturunda satışdan gəlirin əməliyyat mənfəətinə və işlək aktivlərə nisbətində olan əmsallar strateji faktların işiqləndirilməsində mühüm rol oynayır;
- Geniş şərhəddici əmsallar- satışdan gəlirin uzunmüddətli və qısamüddətli nisbəti, əməliyyat mənfəətinin əmsalının satışdan gəlirə nisbəti, mənfəət marjası əmsalının satışa nisbəti kimi müəyyən edilmişdir;
- Xüsusi şərhəddici əmsallar - satışdan gəlirin ehtiyatların dövriyyəsi əmsalına nisbəti, satışdan gəlirin debitor borclarının dövriyyəsi əmsalına nisbəti kimi müəyyən edilmişdir.

Bu sahədə fərdi mülahizəm ondan ibarətdir ki, hesablanması baxımından maliyyə vəziyyəti haqqında və maliyyə nəticələri haqqında hesabatın ancaq birinə əsaslanan maliyyə əmsalları əsas maliyyə əmsalları, digərləri isə ikinci dərəcəli əmsallar kimi qəbul edilməlidir. Verdiyi informasiya əhəmiyyəti baxımından isə likvidlik, maliyyə strukturu və uzunmüddətli ödəniş qabiliyyəti əsas, digər qrup əmsallar isə ikinci dərəcəli əmsallardır.

İstifadəçilər və qərar vermə baxımından aparılan təsnifləşdirmə istiqaməti

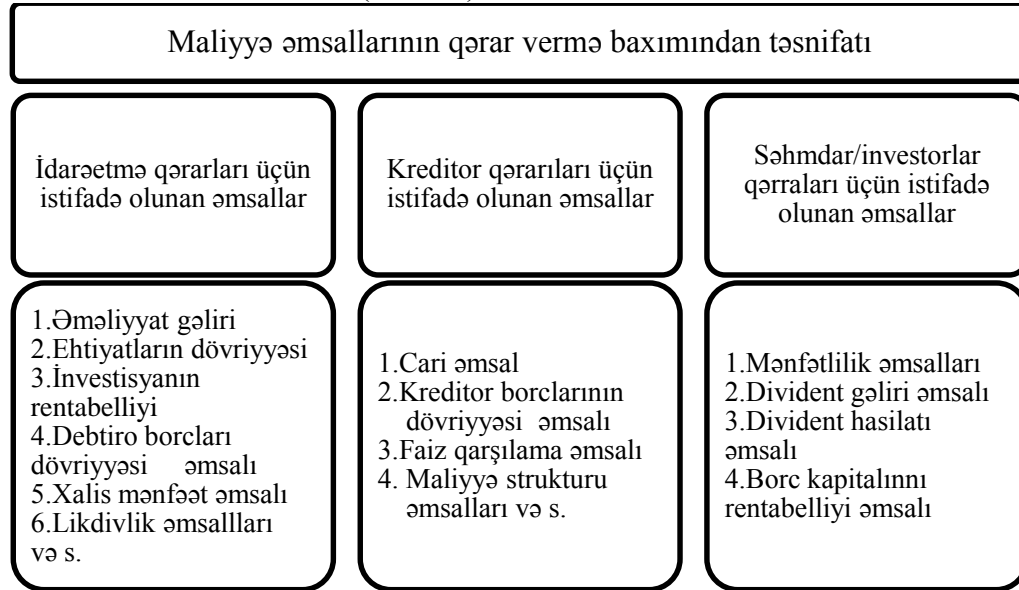
Maliyyə hesabatının təhlili gedişində təhlil olunan məsələlər informasiya qruplarının maraqlarından asılı olaraq yerinə yetirilməkdədir.

Təhlilin maraqlı tərəfləri və ya təhlil nəticəsində istifadə edəcək şəxslər iki istiqamətdə təhlil edilməkdədir. Maraqlı tərəflərin daxili və xarici istifadəçilər kimi qruplaşdırılırdır ki, burada daxili istifadəçilər dedikdə şirkətin idarəetmə və işçi heyəti, o cümlədən bu heyətlərlə birbaşa əlaqəsi olan şəxslər başa düşülür. Xarici istifadəçilərə isə səhmdarlar, banklar, investorlar, vergi xidməti, maliyyə sabitliyinə nəzarət edən dövlət orqanları nəzərdə tutulur.

Müəssisə rəhbəri və menecer üçün müəssisənin xalis mənfəəti, rentabelliği, debitor borcları maraqlı olduğu halda, kreditorlar üçün müəssisənin maliyyə dayanıqlığı, aktivlərinin həcmi, öhdəlikləri icra etmə qabiliyyəti, faiz ödəmə imkanları, səhmdar və

investorlar üçün isə dividend gəliri, mənfəətlik, səhmin bazar dəyəri, dövlət orqanları üçün isə maliyyə strukturu və mənfəətlik haqqında informasiya verən maliyyə əmsalları maraqlıdır.

Qərar vermə baxımından təsnifat isə istifadəçilərin konkret olaraq müəyyən edilən məqsəd üçün qərar verməsinə görə təsnifləşdirilməsidir. İqtisadi subyektin maliyyə fəaliyyətinin bütün tərəflərini əks etdirən əmsalların idarəetmə, kredit və ya yatırım qərarları vermək üçün istifadə edildiyi üçün bu təsnif mahiyyət etibarlı ilə təsnif olunan ən müasir təsnifatdır. (Sxem 3)

Sxem 3. Maliyyə əmsallarının qərar vermə baxımından təsnifatı

Maliyyə əmsallarının istifadəçilərini C.Vestvick öz növbəsində aşağıdakı kimi təsnifləşdirmişdir [4, səh 64]:

- Ali idarəetmə orqanları üçün hesablanan əmsallar;
- Ümumi qiymətləndirmə üçün hesablanan əmsallar;
- Marketing - satış üçün hesablanan əmsallar;
- Maliyyə məqsədləri üçün hesablanan əmsallar;
- Satış departamenti üçün hesablanan əmsallar;
- İstehsal departamenti üçün hesablanan əmsallar;
- İnsan resursları departamenti üçün hesablanan əmsallar;
- Xarici istifadəçilər üçün hesablanan əmsallar.

Nəticə

Ulyam Rozendeyl 1908-ci ildə nəşr etdirdiyi “Credit Department Method” məqaləsindən bəri öz başlanğıcını götürən maliyyə əmsalları ilk öncələr kreditin geri ödənilməsi qabiliyyətinin qiymətləndirməyə xidmət edirdi, lakin zaman keçdikcə investisiyaların yatırımının qiymətləndirilməsi, risk menecmenti strategiyasının müəyyənləşdirilməsi, gəlirlilik (rentabellik) səviyyəsinin dəyərləndirilməsi və gələcək fəaliyyətin proqnozlaşdırılmasına da xidmət etməyə başladı, yəni müasir tətbiq sferalarını formalaşdırdı. Beləliklə, əmsalların tətbiq sferası ilə yanaşı onların sayı da artdı.

Yuxarıdakı obyektiv səbəb əmsalların təsnifləşdirmə zərurətini ortaya qoydu. Əkər iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd olunan funksional təsnifatla yanaşı, digər təsnifat metodları da maliyyə əmsallarını müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirməyə və müqayisəsinə həyata keçirməyə imkan yaradır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Periasamy P.A Textbook of Financial Cost and Management Accounting. Mumbai: Himalaya publishing house, 2010, 623 s
2. Yalkın Y.K. İşletmədə mali analiz teknikləri. Ankara: Ankara universiteti basımevi, 1981, 175 s
3. M.Prasad, K.Sinha. Principles of management accounting. Dehli: Motilal Banarsidass, 1990, 320 s
4. Finansal tabloların analizi/ S.Öncenin editörlüğü ile. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayınları, 2013, 458 s

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ КЛАССИФИКАЦИИ ФИНАНСОВЫХ СООТНОШЕНИЙ

Зейналлы Элай Джалал

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация о сущности методов финансовой ставки и современных классификациях. В данной статье классификация финансовых коэффициентов по группам выглядела по-разному, в зависимости от классификации групп и подгрупп.

Ключевые слова: характеристика отношений, функциональная классификация, традиционная классификация, классификация значимости, классификация пользователей.

CONTEMPORARY TRENDS OF CLASSIFICATION OF FINANCIAL RATIOS

Zeynalli Elay Calal

Azerbaijan State Agrarian University

SUMMARY

The article provides information on the essence of financial rate methods and modern classifications. In the article, the classification of financial ratios into groups, the different aspects of the classification of groups and subgroups were look.

Keywords: feature of ratios, functional classification, traditional classification, importance classification, classification of users.